

Żabko-Potopowicz, Antoni

Myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie polskim i jej dzieje

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 22/1, 83-104

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Antoni Zabko-Potopowicz
(Warszawa)

MYŚL TECHNICZNA W LEŚNICTWIE I DRZEWNICTWIE POLSKIM I JEJ DZIEJE

Rozważania poświęcone powyższemu zagadnieniu mogą być skierowane na różne tory w zależności od tego, czy główny nacisk zostanie położony na odtworzenie dziejów myśli technicznej, czy też na omówienie stanu badań nad jej historią. Ten ostatni punkt widzenia został przyjęty dla całej serii prac, w których ramy wchodzi niniejsze opracowanie. Powyższe stwierdzenie nie oznacza jednak, że można pominąć podanie tła charakteryzującego rozwój myśli technicznej w naszym leśnictwie i drzewnictwie. Dopiero w oparciu o nie możemy rozważać stan omawianych badań.

Przy rozwijaniu myśli zawartych w niniejszej pracy pewne trudności nastrocza dość duża płynność pojęcia „myśl techniczna” i prawdopodobnie każdy z traktujących o niej autorów będzie ujmować je w nieco inny sposób.

Rozważania rozwinięte w artykule dotyczą bardzo długiego okresu czasu. Periodyzacja została oparta na podstawach przemian społeczno-gospodarczych, w wyniku czego podzielono pracę na trzy rozdziały: okres gospodarki feudalnej, kapitalistycznej oraz kształtowanie się i rozwój gospodarki socjalistycznej. Każdy z rozdziałów obejmuje kolejno następujące po sobie coraz krótsze okresy. A więc rozdział pierwszy — to okres do lat 60-tych XVIII wieku, gdy jeszcze nie przejawiały się w nauce i technice nowe prądy idące z Zachodu, oraz okres od lat 60-tych do upadku Rzeczypospolitej, gdy osiągnięcia wieku Oświecenia przeniknęły na nasze ziemie. Rozdział drugi dotyczy w znacznej swej części lat, kiedy Polska nie posiadała samodzielności państwowej i obejmuje okres do lat 60-tych ubiegłego stulecia, tj. do drugiej rewolucji przemysłowej, następnie okres od tej rewolucji i ukształtowania się kapitalizmu monopolistycznego, prowadzącego do ogarnięcia swymi wpływami całego świata, do pierwszej wojny światowej, a wreszcie okres Polski międzywojennej, w którym myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie rozwijała się w innych warunkach politycznych niż poprzednio. Wreszcie rozdział trzeci dotyczy okresu Polski Ludowej.

Należy zaznaczyć, że rozważania nad przeszłością naszego leśnictwa i drzewnictwa, a więc i myśli technicznej ich dotyczącej, znalazły szersze odbicie w nauce dopiero w latach powojennych, kiedy powstały prace ujmujące całościowo dzieje naszych lasów, leśnictwa i drzewnictwa nie tylko z punktu widzenia przyrodniczego, ale i tych podstaw technicznych i gospodarczych, na których leśnictwo i drzewnictwo się opierało.

I. FEUDALNA RZECZYPOSPOLITA

1. Okres do lat sześćdziesiątych XVIII w.

W dziele pt. *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo*¹ Marcin Kromer (1512—1589) pisał, iż w jego czasach ilość lasów była wystarczająca na potrzeby kraju. Równocześnie jednak wykazywał, że lasy od dalszych karczunków powinna chronić troska o zachowanie budulca i drewna opałowego oraz zwierzyny i pożytków bartnych. Rozwój gospodarki folwarcznej w XVI w., któremu sprzyjał eksport Wisłą płodów rolnych, w tym też drewna i jego przetworów, powodował kurczenie się powierzchni lasów, a zarazem wzrost dochodów związanych z ich eksploatacją. Stąd ukształtowanie się myśli o potrzebie zabiegów technicznych prowadzących do zapewnienia ciągłości tych dochodów.

Na tym tle powstaje praca Jana Ostroroga (1565—1622), wojewody poznańskiego². Pisał w niej o zakładaniu szkółek, wysadzaniu z nich młodych dąbków oraz zbieraniu żołądzi dla celów hodowlanych. Powyższe wskazania realizował w swoich dobrach. Tego rodzaju postępowanie należało wtedy jeszcze do zjawisk wyjątkowych. O zabiegach hodowlanych Ostroroga znajdujemy uwagi w wielu pracach naukowych³. Wiemy, że wprowadzenie pewnego ładu do eksploatacji lasów nastąpiło w dobrach Anzelma Gostomskiego i Jana Zamoyskiego. Były to załazki myśli mającej na celu zapewnienie trwałości dochodów z lasów przez odpowiednie zabiegi⁴. Rzeczą pożądaną byłoby ustalenie i innych, podobnych prób dokonywanych w XVI w. i na początku XVII w. i stwierdzenie, w jakim stopniu zbliżały się one do zabiegów o charakterze hodowlanym, które cechowały działalność Ostroroga.

Z opracowania Marii Dembińskiej dowiadujemy się⁵ o początkach obróbki drewna. Budownictwo (m.in. budowa grodów) pochłaniało znaczne jego ilości. W ślad za tym powstawały warsztaty kołodziejskie, korabnicze, łagiewnicze, bednarskie, tokarskie. Początkowo wyroby rzemieślnicze szły głównie na potrzeby własne i panującego, stopniowo jednak zaczęła rozwijać się coraz szersza wymiana. O zabiegach technicznych stosowanych w odległych dla nas czasach pisali: Zofia Podwińska, J. Wielowiejski i wielu innych autorów⁶.

¹ Pierwsze wydanie autoryzowane *Kolonia i Bazylea 1577*. Przekład polski Ludwika Kondratowicza pt. *Polska, czyli o położeniu, obyczajach, urzędach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*. Wilno 1853.

² Jan Ostroróg: *Kalendarz gospodarski na horyzont komarzeński*. W: *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w.* Zebrał W. Chomętowski. Biblioteka Ordynacji Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego. T. II. Warszawa 1876 s. 63—82.

³ Antoni Żabko-Potopowicz: *Polskie piśmiennictwo leśne w wiekach XVI—XVIII na tle leśnej literatury europejskiej*. „Folia Forestalia Polonica” Seria A, zes. 13: 1967 s. 321—365 i odbitka.

⁴ Anzelm Gostomski: *Gospodarstwo*. Kraków 1588. Wyd. krytyczne: S. Ingot, Wrocław 1951; Aleksander Tarnawski: *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego (1572—1605)*. Lwów 1935.

⁵ Maria Dembińska: *Formy wykorzystywania lasu*. W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965 s. 61—70.

⁶ Zofia Podwińska: *Narzędzia uprawy roli w Polsce w okresie wczesnośredniowiecznym*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1954 nr 3; tenże, *Więć środkowoeuropejska w średniowieczu. Narzędzia rolnicze, systemy uprawy*

Okres przeszło stu lat, które upłynęły od połowy XVII w. do początków drugiej połowy XVIII w., stanowił czasy wyraźnego zastoju w naszym leśnictwie i piśmiennictwie leśnym w porównaniu z innymi krajami. Szło to w parze z ogólnym upadkiem życia gospodarczego i kulturalnego Polski. Nie powstawały u nas wówczas prace poświęcone w całości problematyce leśnej i jedynie na marginesie innych zagadnień poruszane były sprawy dotyczące leśnictwa.

Czołowym popularyzatorem wiedzy z zakresu gospodarstwa wiejskiego był w tych czasach Jakub Kazimierz Haur (1632—1709). Rozdział 28 jego *Oekonomiki ziemiańskiej*⁷ traktuje o *puszczach, borach, lasach i gajach*. Poza sprawą walki z defraudacjami, zorganizowaniem administracji leśnej Haur — nie przeciwstawiając się eksploatacji płdrowniczej — zalecał jej uporządkowanie. Wspominał o zalesianiu naturalnym i sztucznym, jak również o odpowiednim rozmieszczeniu zakładów przemysłu leśnego. W szczególności zastanawiał się nad sprawą produkcji potażu. O Haurze w sposób wyczerpujący pisał A. Podraza⁸, wobec czego myśli dotyczące zabiegów technicznych w leśnictwie i drzewnictwie — przytoczone przez Haura — możemy uważać za należyte naświetlone.

Jaskrawo uwydatnia się zacofanie dawnej Rzeczypospolitej omawianego okresu podczas studiowania treści różnych instrukcji i lustracji. Nawet znany wilkierz Michała Antoniego Sapiehy z 1749 r. dla starostwa tucholskiego w Prusach Królewskich nie zawierał żadnych przepisów hodowlanych oraz urzędzeniowych⁹. Ten stan rzeczy łączył się z faktem, że w czasie, gdy leśnictwo w przodujących krajach Europy coraz silniej opierało się na naukach przyrodniczych, które czyniły tam ogromne postępy, nauki te, wobec ogólnego zacofania kulturalnego Polski, do nas jeszcze nie przeniknęły.

2. Od lat sześćdziesiątych XVIII w. do upadku Rzeczypospolitej

Dopiero od lat sześćdziesiątych XVIII w. przenikają do nas osiągnięcia nauk przyrodniczych i leśnych idące z Zachodu, przede wszystkim z Francji. Wśród światlejszych przedstawicieli naszego społeczeństwa czynione są wysiłki zmierzające do ochrony lasu przed dalszą dewastacją i do oparcia ciągłości dochodów z lasu na zapoczątkowaniu racjonalnego ich urzędzenia i stosowania odpowiednich zabiegów hodowlanych. Zmiany te umożliwiało stopniowe przenikanie elementów gospodarki kapitalistycznej na ziemię polskie; równocześnie istniało w tym okresie duże zapotrzebowanie na drewno.

rolnej; tamże 1976 nr 3, s. 373—397; J. Wielowiejski: *Zagadnienia przelotmu w technice uprawy roli w pierwszym tysiącleciu na ziemiach polskich*, tamże 1955 nr 1.

⁷ Jakub Kazimierz Haur: *Oekonomika ziemiańska generalna*. Kraków 1675; tenże, *Skład abo skarbiec znakomitych sekretów ekonomiej ziemiańskiej*. Kraków 1689 i 1693. Obie te prace uległy w dalszych wydaniach scaleniu.

⁸ Antoni Podraza: *Jakub Kazimierz Haur, pisarz rolniczy z XVII w.* Wrocław 1961.

⁹ *Wilkierz dla starostwa tucholskiego Michała Antoniego Sapiehy 1749*. W: S. Kutrzeba, A. Mańkowski: *Polskie ustawy wiejskie XV—XVIII w.* „Archiwum Komisji Prawniczej PAU” T. XI. Kraków 1938 s. 311—321.

Naświetlenie dokonującego się w tych czasach rozwoju myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie wymagało przesłедzenia przemian, którym ulegała gospodarka leśna i drzewna oraz omówienia działalności twórców tych przemian. To ostatnie zagadnienie, jak wypyła z dalszych wywodów, zostało dość dokładnie opracowane, natomiast wiele jeszcze pozostało luk w naszych wiadomościach dotyczących charakterystyki i zasięgu postępu technicznego w ówczesnym leśnictwie i drzewnictwie.

Przenikanie z zagranicy wiadomości z zakresu nauk przyrodniczych i leśnych ułatwiał powstające wówczas czasopiśmiennictwo, którego promotorem był Wawrzyniec Mitzler de Kolof, a które następnie rozwinął w interesującym nas kierunku Piotr Świtkowski.

Do czołowych postaci, które przyczyniły się do postępu w leśnictwie i drzewnictwie należeli, obok wspomnianego już Świtkowskiego, Krzysztof Kluk (1739—1796) — proboszcz w Ciechanowcu na Podlasiu, Anna Jabłonowska (1727—1800) — właścicielka dużych dóbr na Podlasiu, a w Wielkim Księstwie Litewskim — Antoni Tyzenhauz (1733—1785) i kilka innych osób.

Największą poczytność i znaczenie zyskała książka Kluka traktująca o lasach. Autor przedstawił w niej całokształt współczesnych wiadomości z dziedziny organizacji gospodarki leśnej w Polsce. W szczególności przeciwstawiał się prymitywnemu plądrowniczemu pozyskiwaniu bogactw leśnych, wskazywał na potrzebę wprowadzenia porządku w użytkowaniu lasu przez zakładanie rocznych zrębów, a następnie prowadzenie na nich siewu lub sadzenia drzew. Wspominał też o takich zabiegach hodowlanych, jak trzebież. W rozdziale 7, poświęconym użytkowaniu lasu, omówił poszczególne kategorie drewna i ich zastosowanie w gospodarce i rękodzielnictwie, problem produkcji z niego potażu, znaczenie dla hut i kuźnic. Wyczerpujące rozważania nad postępowymi poglądami Kluka z zakresu zabiegów technicznych w leśnictwie i drzewnictwie znajdujemy w pracach J. Kołodziejczyka, G. Brzęka, S. Ingłota i A. Żabko-Potopowicza¹⁰.

Również dość dokładnie została odtworzona działalność Piotra Świtkowskiego i jego rola w szerzeniu myśli technicznej w omawianym zakresie. Nastąpiło to przede wszystkim dzięki badaniom I. Homola-Dzikowskiej. Podniesienie produktywności lasów widział Świtkowski przede wszystkim w sadzeniu szybko rosnących użytecznych drzew oraz w dokonywaniu zabiegów odpowiadających obecnemu pojęciu cięć pielęgnacyjnych. Był gorącym zwolennikiem lasów mieszanych. W jednej ze swoich prac zamieścił pierwszą u nas szczegółową instrukcję — omawiającą zbieranie nasion drzew leśnych, ich przechowywanie oraz

¹⁰ Krzysztof Kluk: *Roślin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie krajowych, albo które w kraju uzyskane być mogą, utrzymanie, rozmnożenie i zużycie*. T. 2. *O drzewach i ziołach dzikich, lasach* [...], Warszawa 1778. Dalsze wydania także 1781, 1788, 1802, 1808. O autorze: January Kołodziejczyk: *Pierwszy podręcznik leśnictwa. W 150 rocznicę pierwszego wydania (1778—1928)*. „Sylwan” 1929 s. 39—49; Gabriel Brzęk: *Krzysztof Kluk*. Warszawa 1957; Stefan Ingłot: *Eksplatacja piodów leśnych w XVIII wieku na podstawie pracy Krzysztofa Kluka „O drzewach i ziołach dzikich, lasach* [...]” *Nadbitka „Ze skarbcza kultury”* z. 2 (11) 1958; Antoni Żabko-Potopowicz: *Leśnictwo w dziełach Kluka*. W: *Krzysztof Kluk przyrodnik i pisarz rolniczy*. Wrocław 1976 s. 25—30.

wysiew — opartą na najnowszej literaturze niemieckiej. Propagował też żywicowanie drzew iglastych. Problematyka leśna była bardzo szeroko uwzględniona przez Świtkowskiego w wydawanych przez niego czasopismach. Obstawał za oszczędnym użytkowaniem drewna, w szczególności w budownictwie wiejskim¹¹.

Postępowe koncepcje z zakresu poruszanej przez nas problematyki wysuwane przez Annę Jabłonowską, a zawarte w *Ustawach powszechnych dla dóbr moich rządców*, zostały należycie omówione przez J. Bergerównę¹². Za postępowe w pracy i działalności Jabłonowskiej należy uważać oddzielenie administracji lasów od gospodarstwa rolnego i położenie nacisku na przestrzenne uporządkowanie eksploatacji oraz na zabiegi odnowieniowe. We wskaźnikach dotyczących użytkowania lasu Jabłonowska starała się ułożyć tabelę miąższości drzew.

W tym samym czasie Tyzenhauz w swych instrukcjach dla oficjalistów ekonomii grodzieńskiej zarządzał podział lasów na kwatery, straże i obręby oraz ustalał z góry ilości i gatunki drzew, które miały być dostarczone w ciągu roku do przetarcia¹³. Również jego starania, dotyczące usprawnienia zabiegów technicznych w leśnictwie, znalazły omówienie w pracach historycznych.

Należy dodać, że podstawowy w tym zakresie akt prawny chyłacej się do upadku Rzeczypospolitej, a mianowicie *Uniwersał względem borów i lasów* z 7 maja 1778 r., dotyczył wprowadzenia pewnego ładu w zakresie eksploatacji lasu i ochrony ich przed dewastacją. Akt ten, wzorowany na ustawodawstwie Marii Teresy, w praktyce — szczególnie w stosunku do lasów prywatnych — nie wpłynął na stan gospodarstwa leśnego, znalazł natomiast dość szerokie omówienie w historiografii¹⁴.

Nowsze badania pozwoliły zapoznać się z procesem dalszego kształtowania myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie przez różnych specjalistów i realizowania ich koncepcji w praktyce. Przytaczam kilka przykładów. A więc J. Bartyś charakteryzuje działalność Michała Mackiewicza, łowczego generalnego w dobrach Radziwiłłów na Wileńszczyźnie oraz w księstwie birżańskim na Żmudzi na przełomie XVIII i XIX w. Mackiewicz wydał kilka instrukcji, w których podzielił lasy na 60 części i ustalił rozmiar rocznych wyrębów na potrzeby dworu i chło-

¹¹ Andrzej Grodek: *Ks. Piotr Świtkowski, statysta polski końca XVIII wieku*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” T. 3: 1934 s. 199—212; Irena Homola-Dzikowska: *Pamiętnik historyczno-polityczny Piotra Świtkowskiego 1782—1792*. Kraków 1966, 274 s.; Antoni Żabko-Potopowicz: *Piotr Świtkowski a problem rozwoju leśnictwa w dawnej Rzeczypospolitej*. „Zeszyty Naukowe SGGW” Seria Historyczna nr 2 Warszawa 1965 s. 55—70 i nadbitka.

¹² Anna Jabłonowska: *Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców*. T. I—VIII, w tym T. V: *Rozrządzenie lasów*. Warszawa 1787; Janina Bergerówna: *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach*. Lwów 1936.

¹³ *Instruktarz dla oficjalistów ekonomii grodzieńskiej* (ok. 1770—1780). W: *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich XVII—XIX w.* Wyd. B. Baranowski i inni. Wrocław 1958 s. 15—86; G. H. Harnak: *Pismo w sprawie puszcz ekonomii grodzieńskiej z 1764 r.* Dodatek do: *Piscowaja kniga grodzieńskoj ekonomii z 1558 g.* T. 2. Wilno 1882 s. 203—230 (data memoriału mylnie podana 1748); Antoni Żabko-Potopowicz: *Polskie piśmiennictwo leśne w wiekach XVI i XVII*.

¹⁴ *Uniwersał względem borów i lasów w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim*. W: Stefan Studniarski: *Wpływ ustroju agrarnego i stosunków politycznych na ustawodawstwo leśne*. „Las Polski” 1930 s. 723—725.

pów. Ustalił, by wyręby były prowadzone w sposób ułatwiający samosiew. Zwalczał marnotrawną obróbkę ściętych drzew¹⁵.

Szczególnie interesująca jest instrukcja Karola Adolfa Mehliga, oberleńczego królewskiego w Komisji Skarbu Królewskiego. W 1793 r. Mehlig wydał obszerną instrukcję dotyczącą Puszczy Kozienickiej. Zawiera ona szereg wskazań na temat pomiaru lasu i sporządzania map, metod tworzenia podziału powierzchniowego Puszczy i inwentaryzacji drzewostanów, podaje sposoby sporządzania opisów taksacyjnych, projektowania gospodarstw leśnych, utrwalania wydym, sztucznego zalesiania, prowadzenia racjonalnego łowiectwa, bartnictwa i przemysłów leśnych. Mehlig opierał się na ówczesnych wzorach gospodarki leśnej prowadzonej w dobrze zagospodarowanych lasach na ziemiach niemieckich¹⁶.

Dalsze rozwinięcie badań nad myślą techniczną w leśnictwie i drzewnictwie polskim dawnej Rzeczypospolitej na pewno wniesie wiele wiadomości, na podstawie których powstanie możliwość syntetycznego opracowania tematu. Nie mniej ważne jest głębsze zaznajomienie się z gospodarką leśną i drzewną w wielu dobrach słynących jako wzorowo administrowane, w których mogły być dawane dyrektywy nie ujęte w scalone instrukcje. Wiemy na przykład o takim wzorowym prowadzeniu gospodarki leśnej przez niektórych Czartoryskich. O rozbudowie przemysłów leśnych (trackiego, gontarstwa i bednarstwa, produkcji popiołu i potażu) w kluczu Wielkoporskim Wodzickich w Małopolsce w drugiej połowie XVIII w. dowiadujemy się z pracy I. Rychlikowej¹⁷. Opracowanie tego dorobku z interesującego nas punktu widzenia może wnieść wiele cennych elementów do znajomości myśli technicznej w naszym leśnictwie i drzewnictwie w ostatnich latach istnienia dawnej Rzeczypospolitej.

Z przytoczonych wywodów wypływa, że wśród światlejszych przedstawicieli ówczesnego społeczeństwa polskiego dostrzec można z końcem XVIII w. wyraźne dążenie do przejścia od eksploatacji do zagospodarowania lasów. Realizacja tych dążeń była jednak hamowana przez wypadki polityczne. Rozwój myśli technicznej w leśnictwie polskim w wieku Oświecenia nie osiągnął jeszcze takiego poziomu, by można ją było stawiać na równi ze stanem na Zachodzie Europy. Przytoczone przykłady świadczą jednak, że leśnictwo nasze coraz intensywniej przejmowało wzory idące do nas przede wszystkim z Francji i krajów niemieckich¹⁸.

¹⁵ Julian Bartyś: *Lasy dóbr prywatnych w drugiej połowie XVIII w. W: Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*. Warszawa 1974 s. 53—60.

¹⁶ Karol Adolf Mehlig: *Instrukcja dla projektu urządzenia i przyszłej gospodarki leśnej Puszczy Kozienickiej*. AGAD, Archiwum Kameralne nr 391.

¹⁷ Irena Rychlikowa: *Klucz wielkoporski Wodzickich w drugiej połowie XVIII w.* Wrocław 1960, 287 + 40 s.; rec.: J. Broda w „Kwartalniku Historii Kultury Materialnej” 1963 nr 2 s. 448—459.

¹⁸ Przy opracowywaniu tego rozdziału pomocne były dzieła o charakterze ogólnym: Edward Więcko: *Lasy i przemysł leśny w Polsce*. Warszawa 1960, 436 s.; *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965, 865 s.; Antoni Zabko-Potopowicz: *Zarys rozwoju wiedzy leśnej do pierwszej wojny światowej*. Wrocław 1968, 302 s.; *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*. Warszawa 1974, 506 s.

II. OKRES PANOWANIA KAPITALISTYCZNEJ GOSPODARKI
NA ZIEMIACH POLSKICH1. Okres do początków lat sześćdziesiątych XIX w.¹⁹

W wyniku rozbiorów nastąpiło nie tylko polityczne i gospodarcze rozbiście Polski, ale także zniszczenie części naszego dorobku kulturalnego. Pozostał jednak spory zastęp światłych obywateli kraju, którzy i w zmienionych, trudnych warunkach starali się krzewić naukę i szerzyć działalność oświatową. Już w pierwszym ćwierćwieczu XIX w. zaczęły się odradzać ośrodki życia kulturalnego, a równocześnie zaczęły powstawać wartościowe prace z zakresu leśnictwa i drzewnictwa.

Wskutek podziału dawnej Rzeczypospolitej na trzy zabory, w każdym z nich stosunki gospodarcze kształtowały się odmiennie. Cechą wspólną dla całości ziem polskich był postępujący rozkład feudalizmu i powstawanie nowej formacji ekonomicznej — kapitalizmu. Wiązało się to z rozwojem przemysłu, urbanizacją itp. Sytuacja ta wywoływała z kolei wzrost zapotrzebowania na drewno. By sprostać zadaniom stojącym przed lasami rzeczą konieczną stawało się oparcie ich zagospodarowania na zasadach ciągłości i trwałości użytkowania przy zastosowaniu zabiegów technicznych, które były realizowane w postępowych gospodarstwach w Europie. Nasi autorzy z pierwszej połowy XIX w. wykorzystywali przede wszystkim wzory zaczerpnięte od czołowych przedstawicieli nauki niemieckiej.

Zaczynając od zaboru rosyjskiego należy podkreślić, że w pierwszym okresie wkroczenie postępu technicznego zaczęło się tam od lasów rządowych (27% ogólnej powierzchni lasów). Urządzenie i należyte ich zagospodarowanie w Królestwie Polskim odbywało się już w dwudziestych latach XIX w. dzięki działalności zespołu leśników, na czele których stanął Ludwik Plater (1775—1846). Początkowo zespół ten w znacznym stopniu rekrutował się z doświadczonych teoretyków i praktyków sprowadzonych przez Platera z księstwa brunświckiego (J. Brincken, G. Henke i inni). By stworzyć zespół leśników polskich Plater zorganizował przy Uniwersytecie Warszawskim Szkołę Szczególną Leśnictwa (1818—1832). Po jego odejściu i po zamknięciu tej uczelni przez władze rosyjskie po powstaniu listopadowym został otwarty dopiero w 1840 r. Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie.

Urządzanie lasów rządowych było oparte o instrukcje opracowane i wydane przez Platera. Szczególnie postępowe były zasady urządzeniowe zastosowane do lasów górniczych na terenie województw krakowskiego i sandomierskiego (instrukcja z 1827 r.), gdzie rozwijało się górnictwo i hutnictwo (Zagłębie Staropolskie). Stosowano tu i udoskonalano zabiegi hodowlane. Osiągnięcia te zostały szeroko omówione przez J. Brodę i jego współpracowników, jak H. Błaszyk i inni²⁰. Broda opracował w szczególności problem smolarstwa i popielarstwa w lasach rządowych Królestwa Polskiego w okresie wczesnego kapitalizmu²¹.

¹⁹ Wykorzystano dzieła wymienione w przypisie 18.

²⁰ Henryk Błaszyk: *Organizacja techniczno-gospodarcza lasów górniczych województwa kieleckiego w latach 1816—1869*. „Roczniki WSR Poznań” 1959. T. VI s. 23—77.

²¹ Józef Broda: *Smolarstwo i popielarstwo w lasach rządowych Królestwa Polskiego w okresie wczesnego kapitalizmu*. „Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego” T. 2 s. 551—619.

Rozwój metod zarządzania lasu był również tematem prac magisterskich w Zakładzie Historii Leśnictwa w SGGW²². Wiele cennych materiałów dotyczących interesującego nas zagadnienia znajdujemy w książce L. Dreszera i B. Zabielskiego traktującej o zarządzaniu lasu²³.

Znacznie mniej pomyślnie przedstawiają się nasze wiadomości na temat przenikania postępowej myśli technicznej do lasów prywatnych w Królestwie Polskim w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. Wiemy, że z reguły panowała tu jeszcze eksploatacja płądownicza, wiemy, że istniały pewne wyjątki, ale wyczerpujące opracowanie tego problemu czeka jeszcze na autora. Zaslugą Jana Nepomucena Kurowskiego było zwrócenie uwagi w wydawanych przez niego czasopismach na zaoferowanie zagospodarowania lasów prywatnych i wskazywanie na najodpowiedniejsze drogi wiodące do postępu technicznego w tej dziedzinie²⁴.

Upowszechnianie postępu w leśnictwie i drzewnictwie związane było z działalnością wyższego szkolnictwa leśnego, jak również z powstaniem „Sylwana” — stojącego na wysokim poziomie czasopisma, ukazującego się od 1820 do 1858 r. Zamieszczane w nim prace takich autorów, jak Brincken, Henke, Wydrzyński i inni, zmierzały do upowszechnienia najbardziej postępowych na owe czasy, zaczerpniętych przede wszystkim z prac niemieckich (Pfeil i inni), zabiegów technicznych w leśnictwie i drzewnictwie. Podobnemu celowi służyły również liczne książki wydawane w latach czterdziestych XIX w.²⁵. Problem treści i przenikania nowych prądów oraz trudności z nim związanych znalazł omówienie zarówno w pracach o charakterze ogólnym, jak i w kilku książkach o charakterze monograficznym. Element pozytywny stanowi tu opracowywanie monografii postępowo prowadzonych gospodarstw leśnych w połowie XIX w., np. lasów wilanowskich²⁶. Opracowania te są jednak jeszcze nieliczne i wymagają dopełnienia ich dalszymi studiami.

W połowie XIX w. rozwijał działalność Aleksander Połujański (1814—1866), który w swych pracach starał się dostosowywać osiągnięcia europejskiej nauki i praktyki leśnej do warunków lokalnych, a wobec tego przeciwstawiał się bezkrytycznemu stosowaniu wskazań, nawet powszechnie uznawanych pisarzy obcych²⁷.

Problematyka dotycząca drzewnictwa została opracowana w sposób gruntowny przez Benedykta Aleksandrowicza w jego pracy *O drzewie i jego użytkach* z początków lat pięćdziesiątych XIX w.²⁸. Obok książki

²² A. Szempliński: *Historyczny rozwój metod zarządzania lasu w Królestwie Polskim do r. 1868*. Warszawa 1966. Praca magisterska, maszynopis.

²³ Lesław Dreszer, Bolesław Zabielski: *Urządzanie lasu*. Warszawa 1962.

²⁴ Antoni Zabko-Potopowicz: *Inne czasopisma leśne w Królestwie Polskim*. W: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*. Warszawa 1974 s. 139—145.

²⁵ Antoni Auleitner: *Gospodarstwo leśne*. Warszawa 1845; Gustaw Henke: *Nauka zarządzania, szacowania i oceniania lasów*. Warszawa 1846; Wiktor Kozłowski: *Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i oryński*. T. I—IV. Warszawa 1846—1857; Klemens Wydrzyński: *Przewodnik dla służby leśnej rządowej*. „Sylwan” T. 23: 1859 i T. 24: 1854.

²⁶ Zofia Szymanowska: *Dzieje rozwoju lasów wilanowskich*. Praca doktorska. Warszawa 1967, maszynopis.

²⁷ O Połujańskim pisał Rudolf Fromer: *Myśl postępową w leśnictwie polskim w XIX w.* „Sylwan” 1954 nr 3.

²⁸ Benedykt Aleksandrowicz: *O drzewie i jego użytkach*. Warszawa 1855.

A. Thieriota jest to podstawowy zestaw danych obrazujących osiągnięcia myśli technicznej z zakresu drzewnictwa. Odpowiednie badania dotyczące stanu drzewnictwa jako nauki i praktyki w Królestwie Polskim i w ogóle na ziemiach polskich w połowie XIX w. mogą poważnie pogłębić nasze dotychczasowe wiadomości.

Wreszcie należy nadmienić, że szczególnie intensywnie prace nad postępowym urządzeniem i zabiegami hodowlanymi z zakresu leśnictwa były prowadzone przez Sekcję Leśną Towarzystwa Rolniczego Królestwa Polskiego, powstałego w 1858 r., a rozwiązanego przez władze zaborcze już w 1861 r. Działalność Towarzystwa Rolniczego została w swym całokształcie omówiona przez wybitnych naukowców z Władysławem Grabskim na czele²⁹, ale sprawy leśne zostały tu potraktowane w sposób mniej wyczerpujący i ich dalsze opracowanie byłoby pożądane.

Przechodząc do omawiania sytuacji w zaborze austriackim cofamy się do 1772 r., a więc do czasów, gdy jeszcze panowały stosunki feudalne. Rozwój nowoczesnych form gospodarowania zarówno w lasach rządowych jak i prywatnych przedstawiał się poza nielicznymi wyjątkami, dotyczącymi głównie Galicji Zachodniej, znacznie gorzej niż w Królestwie Polskim. Do rzędu tych nielicznych wyjątków należał w ostatniej ćwierci XVIII w. poprzednio już wspomniany klucz Wielkoporebski Wodzickich, jak również dobra żywieckie, w których lasy były urządzone po raz pierwszy już w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. O zabiegach technicznych w leśnictwie i drzewnictwie galicyjskim w tych czasach dowiadujemy się z prac I. Rychlikowej i J. Brody³⁰. Dalsze, podobne opracowania pozwoliłyby na pogłębienie znajomości interesujących nas problemów.

W 1782 r. ukazał się patent *O ważności i użytku lasów*, obowiązujący do wydania nowej ustawy w 1852 r., a zawierający wskazania co do urządzenia lasów i zabiegów hodowlanych. Na początku XIX w. wydawane były zarządzenia dotyczące pomiaru lasów, służebności itp. Jednak wobec niedostosowania ich treści do rzeczywistych stosunków gospodarczych nie były one w praktyce respektowane. Masowa wyprzedaż lasów państwowych hamowała ich należyte zagospodarowanie. Powstanie w 1845 r. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie z jego „Rozprawami”, a w Krakowie stowarzyszenia — Westgalizischer Forstverein — z jego czasopiśmie, publikującym artykuły zarówno w języku niemieckim, jak i polskim, stworzyło warunki sprzyjające upowszechnianiu wiedzy leśnej w Galicji, a z nią i zabiegów, zmierzających do podniesienia troski o lasy. Również liczba fachowców polskich zaczęła wzrastać dzięki odbywaniu studiów leśnych w Akademii Leśnej w Mariabrunn. Momentem sprzyjającym był poza tym rozwój sieci komunikacyjnej ułatwiającej eksploatację lasów górskich. W rezultacie powstają załazki poczynań zmierzających do podniesienia zabiegów technicznych w leśnictwie Galicji³¹.

Wreszcie należy zaznaczyć, że postępowe na owe czasy zarządzenia

²⁹ Władysław Grabski: *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858—1861*. T. I—II. Warszawa 1904.

³⁰ Józef Broda: *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.* Warszawa 1956.

³¹ Franciszek Siarczyński: *Słownik historyczno-statystyczno-geograficzny Królestwa Galicji*. 3 t. T. I drukowany w dodatku do „Gazety Lwowskiej” 1857; Julian Kamiński: *Ziemianin Galicyjski*. T. I—II. Lwów 1835—1836.

w sprawie ochrony lasów prywatnych zostały wydane w ostatnich latach istnienia Krakowa jako Wolnego Miasta. Na jego terenie laso-
mistrzem został wybitny teoretyk i praktyk, przyjaźnie ustosunkowany do Polaków, Albert Thieriot³², autor cennej poświęconej drzew-
nictwu³³. Opierając się na dziełach czołowych naukowców niemieckich Thieriot opisał własności drewna, przedstawił formy jego zużycia, pisał o ubocznych użytkach. Sporo uwagi poświęcił sprawom transportu drewna, wreszcie podał spis gatunków i sortymentów drewna budulco-
wego oraz nabywanego przez różnych rzemieślników.

W „Rozprawach” zaczęli pisać przyszli wybitni leśnicy teoretycy i praktycy, jak Henryk Strzelecki, Władysław Tyniecki i inni, którzy naświetlali liczne niedomagania w technice leśnictwa galicyjskiego i sposoby ich przezwyciężenia. W szczególności omawiana była tutaj sprawa walki ze szkodnikami leśnymi.

Ważne znaczenie dla leśnictwa galicyjskiego miała ogólnoaustriacka ustawa leśna z 1852 r., dotycząca również ziem tego zaboru. Zawierała ona szereg postanowień zmierzających do zahamowania dewastacji lasów, jednak dość ogólnikowe jej zredagowanie umożliwiało obchodzenie zawartych w niej postanowień. Ustawa ta została obszernie omówiona w naszej literaturze. Właściciele majątków ziemskich w Galicji wobec zniesienia w 1848 r. pańszczyzny szukali dla przebudowy swych gospodarstw pokrycia w nadmiernych wyrębach, a nawet karczunkach. Zapoczątkowana w 1853 r. akcja likwidacji lub regulacji służebności prowadziła z kolei do przejścia dość znacznych obszarów leśnych na rzecz gmin. Tak więc realizację wskazań, zmierzających do podniesienia poziomu leśnictwa i przerobu drewna, hamowały konkretne warunki gospodarcze³⁴.

W zaborze pruskim lasy rządowe znalazły się pod administracją leśników niemieckich. Polacy zajmowali w nich z reguły tylko podrzędne stanowiska. Lasy te zostały urządzone w oparciu o instrukcję wydaną w 1836 r. przez Reussa, naczelnego nadleśniczego Prus. W latach czterdziestych XIX w. na terenie Pomorza i Poznańskiego wprowadzono w tych lasach system zrębów zupełnych z odnowieniem sztucznym³⁵.

Urządzenie lasów prywatnych do lat czterdziestych XIX w. prawie nie istniało lub stało na bardzo niskim poziomie. W niektórych tylko majątkach obszarowych lasy były właściwie urządzone i zagospodarowane. Posiłowano się tutaj zdobyczami postępowej myśli technicznej, przede wszystkim niemieckiej. Pozytywnym momentem było — od lat czterdziestych — zastępowanie administratorów Niemców fachowcami Polakami, którzy ukończyli wyższe uczelnie leśne niemieckie. To jednak było powodem, że dość mechanicznie przenoszono na grunt polski niemieckie zasady urządzeniowe i hodowlane.

Przemiany i osiągnięcia w naszym leśnictwie w zaborze pruskim

³² Stanisław Smólski: *Lasy Wolnego Miasta Krakowa*. W: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego*. Warszawa 1974 s. 164—168; Albert Thieriot: *Mitteilungen über die Waldverhältnisse im Grossherzogtum Krakau*. „Jahresschrift des Westgalizischen Forstvereins” 1853 T. 3.

³³ Albert Thieriot: *Technologia leśna czyli nauka korzystnego użycia drewna i produktów leśnych*. Kraków 1856.

³⁴ Ignacy Szczerbowski: *Pogląd na rozwój polskiego leśnictwa w XIX w. w Galicji*. Lwów 1907.

³⁵ Henryk Błaszyk: *Początek urządzania i zagospodarowania lasu*. W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965 s. 166—176.

znalazły w dziewiętnastowiecznej literaturze dość obszerne omówienie³⁶. Nie obejmowało ono z reguły ziem utraconych jeszcze przed rozbiorami. Luki w naszej literaturze naukowej dotyczące Śląska zapełnia Aleksander Nyrek z Wrocławia. Dla reszty Ziem Odzyskanych pożądane byłoby przeprowadzenie analogicznych dociekań.

Na specjalne uwzględnienie zasługuje działalność Dezyderygo Chłapowskiego, który w swych dobrach Turwia urządził i zagospodarował lasy w sposób wzorowy. Równocześnie zasadził pasy ochronne, wykorzystując drzewostany dla zabezpieczenia pól przed niepomyślnymi zjawiskami atmosferycznymi. Należał więc do grona pierwszych propagatorów leśnych pasów ochronnych. Te zabiegi Chłapowskiego zasługują na specjalne opracowanie³⁷.

W połowie XIX w. leśnicy-Polacy z wyższym wykształceniem byli już dość liczni. Jako propagatorzy postępowych metod w leśnictwie odznaczyli się szczególnie Hipolit Trampczyński³⁸, Eugeniusz Ronka (Szwajcar z pochodzenia) i inni. Ich wysiłki i osiągnięcia zostały omówione swego czasu przez Józefa Rivolięgo³⁹. W 1861 r. powstało w Poznaniu Centralne Towarzystwo Gospodarcze, które następnie odegrało doniosłą rolę w rozwoju leśnictwa polskiego na terenie zaboru pruskiego.

2. Okres od początków lat sześćdziesiątych XIX w. do pierwszej wojny światowej

Postęp w zagospodarowaniu lasów na naszych ziemiach odbywał się bardzo nierównomiernie. Najmniej pomyślna sytuacja istniała w Królestwie Polskim, zwłaszcza przed rewolucją 1905—1907 r.

Po powstaniu styczniowym proces wylesień w Królestwie Polskim przybrał ogromne rozmiary. W ciągu lat 1873—1880 powierzchnia leśna zmniejszyła się z 3,33 mln do 2,75 mln ha. Wpłynął na to szereg momentów gospodarczych, jak uwłaszczenie włościan (1864), usiłowanie zdobycia przez właścicieli ziemskich środków na przejście do gospodarki opartej na pracy najemnej, kontrybucje popowstaniowe itd.

Powierzchnia lasów rządowych w ciągu lat 1827—1909 zmniejszyła się o 0,22 mln ha i wynosiła w 1909 r. zaledwie 0,70 mln ha. Po likwidacji Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu w 1867 r. organizacja lasów rządowych przechodziła różne zmiany, przede wszystkim zaś usunięci zostali polscy fachowcy, którzy nimi zarządzali. W rezultacie poziom gospodarki w tych lasach uległ obniżeniu w porównaniu z okresem poprzednim.

Okolicznością, sprzyjającą zahamowaniu procesu wylesień i podniesieniu poziomu gospodarki w lasach, było głoszenie hasła „pracy organicznej”, która wiązała się z myślą o konieczności nie tylko zachowania, lecz i podniesienia sił wytwórczych kraju. Wysiłki te na odcinku

³⁶ Ludwik Plater: *Opisanie historyczno-statystyczne W. Ks. Poznańskiego*. Lipsk 1846; Kajetan Garbiński: *O cząstkowych statystyczno-przemysłowo-rolnych opisach w W. Ks. Poznańskim*. „Roczniki Gospodarstwa Krajowego” 1842 T. 2; Józef Łukomski: *Krótki zarys leśnictwa w W. Ks. Poznańskim*. „Sylwan” 1900; Ignacy Skoraczewski: *Rozwój polskiego leśnictwa w XIX w. w W. Ks. Poznańskim*. Lwów 1907.

³⁷ Antoni Żabko-Potopowicz: *Dezydery Adam Chłapowski*. „Zielony Sztandar” z 13 kwietnia 1975 r.

³⁸ Hipolit Trampczyński: *Leśnictwo w W. Ks. Poznańskim*. „Ziemianin” 1850, 1851, 1854—1856.

leśnictwa mogły być kierowane na właściwe tory, ponieważ istniał jeszcze, choć szybko przerzedzający się, zastęp należycie wykształconych leśników, którzy odbyli studia w Marymoncie oraz niejedynych już wychowanków Szkoły Szczególnej Leśnictwa. Należy ponadto zaznaczyć, że ówcześni czołowi działacze społeczni i gospodarczy starali się drogą wspólnych wystąpień (co nie było łatwe wobec polityki carskiej) zwrócić uwagę współobywateli na najżywotniejsze sprawy dotyczące dalszego rozwoju tej dziedziny.

Te wszystkie okoliczności i potrzeby doprowadziły do zwołania w Warszawie w 1878 r. Kongresu Leśnego. Wśród poruszanych na nim zagadnień szczególnie dużo uwagi poświęcono kwestii lasów prywatnych w Królestwie Polskim i trudnościom związanym z właściwym ich zagospodarowaniem. Wyłoniła się też sprawa ustawy leśnej, która została opracowana, jednak nie doczekała się zatwierdzenia. Dopiero w 1898 r. wprowadzona została z nieznacznymi zmianami ustawa rosyjska, która obowiązywała w Cesarstwie od 1888 r. Ustawa ta posiadała szereg braków, powodujących niedostateczną w praktyce ochronę lasów prywatnych.

Na Kongresie zostały sformułowane przez leśników polskich postulaty dotyczące wprowadzenia postępowych metod urzędziowych i hodowlanych⁴⁰. Kongres został omówiony w licznych pracach mu współczesnych oraz stał się tematem opracowania w Zakładzie Historii Leśnictwa SGGW⁴¹.

Upowszechnianie wiadomości z zakresu właściwej gospodarki leśnej było bardzo utrudnione. Na Wydziale Leśnym Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach eliminowano stopniowo polski personel naukowy. Zmniejszyła się również liczba studentów Polaków. Ponadto brakowało czasopiśmiennictwa leśnego i zreszczeń leśników.

Prace z zakresu leśnictwa należały raczej do nielicznych. W 1875 r. ukazały się, pochodzące z lat pięćdziesiątych, wykłady E. Pohlensa dotyczące problematyki hodowlanej⁴². Nowe elementy z zakresu techniki hodowlanej wnosiło opracowanie B. Aleksandrowicza poświęcone zagadnieniu trzebieży⁴³.

Pozytywnym przejawem troski o dotarcie do najszerszych rzesz czytelników było wydanie *Encyklopedii rolnictwa i wiadomości związek z nim mających*, zawierającej dane o najnowszych zdobyczach teorii i praktyki rolniczej i leśnej⁴⁴. Wzorując się na tej publikacji wydano następnie *Encyklopedię rolniczą*, zawierającą szereg artykułów dotyczących leśnictwa⁴⁵.

Dane dotyczące myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie

³⁹ Józef Rivoli: *Leśnictwo prywatne w Ks. Poznańskim dziś a przed dwudziestu laty*. „Przegląd Leśniczy” 1877 T. 2.

⁴⁰ Wojciech Leppert: *W kwestii lasów*. Warszawa 1878; Antoni Auleitner: *O potrzebie intensywniejszego leśnego gospodarstwa*. Warszawa 1879.

⁴¹ R. Kwiecień: *Kongres Leśny w Warszawie na tle ówczesnego stanu leśnictwa w Królestwie Polskim*. Praca magisterska 1966, maszynopis.

⁴² Edward Pohlens: *Nauka hodowania lasów. Kurs wykładów w b. Szkole Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie*. W: *Leśnictwo Praktyczne*. Warszawa 1875 s. 85—221.

⁴³ Benedykt Aleksandrowicz: *O trzebieży i znaczeniu jej w gospodarstwie leśnym*. Warszawa 1874.

⁴⁴ *Encyklopedia rolnictwa i wiadomości związek z nim mających*. T. I—V. Warszawa 1873—1879.

⁴⁵ *Encyklopedia rolnicza*. T. I—XI. Warszawa 1890—1902.

w Królestwie Polskim omawianego okresu omówiono w pracy J. Miklaszewskiego i innych⁴⁶. Problematyce tej w znacznej mierze został poświęcony artykuł A. Zabko-Potopowicza traktujący o polskim piśmiennictwie leśnym w Królestwie Polskim w latach 1865—1918⁴⁷. Prace te nie zawierają jednak szczegółowego obrazu omawianej problematyki i ich pogłębienie przez odpowiednie badania byłoby w pełni celowe.

Pomimo wszystkich poczynionych zastrzeżeń trzeba stwierdzić, że istniały w tym czasie zjawiska korzystne dla rozwoju naszego leśnictwa w lasach prywatnych na terenie Królestwa Polskiego. Do takich należało przechodzenie do nich usuwanych z administracji lasów rządowych wybitnych nieraz leśników. Byli to jednak przedstawiciele starego pokolenia, a w związku z tym liczba ich szybko się zmniejszała. W rezultacie zbyt wolno rozszerzał się postęp w lasach prywatnych. Jeszcze w 1880 r. lasy nie urządzone stanowiły w gubernii warszawskiej 59,1% powierzchni leśnej, w lubelskiej — 70%, w płockiej — 74%. Powolny postęp zaznaczał się w przemyśle leśnym. Traciło znaczenie smolarstwo, malało wypalanie węgla drzewnego, rosła natomiast ilość terpentyniarni. Zaczynał rozwijać się przemysł papierniczy i zapałczany. Słabo natomiast rozwijał się przemysł tartaczny.

Po rewolucji 1905—1907 r. powstały znacznie większe możliwości oddziaływania na podniesienie poziomu zagospodarowania lasów w Królestwie Polskim. Wprawdzie nie rozwijało się szkolnictwo leśne, ale przy powstałym w 1907 r. Centralnym Towarzystwie Rolniczym został utworzony Wydział Leśny, którego celem było upowszechnianie wiedzy leśnej. Powołano też Sekcje Leśne w ramach gubernialnych Towarzystw Rolniczych.

Jako organ Wydziału Leśnego powstaje „Leśnik Polski”, a od 1912 r. ukazuje się „Gazeta Leśna i Myśliwska”⁴⁸. Dają one wskazówki dotyczące usprawnienia zagospodarowania lasów, przy czym postęp techniczny w leśnictwie nie jest w nich w sposób identyczny rozumiany. Omówienie prasy leśnej w tych czasach byłoby wskazane. W tym czasie powstaje też szereg wartościowych prac (J. Miklaszewskiego i innych).

Na przełomie XIX i XX w. rośnie w Królestwie Polskim zapotrzebowanie na drewno, co wpływa na wzrost cen, a pośrednio sprzyja większej dbałości o stan lasów i ich zagospodarowanie. Możemy mówić już o zapanowaniu w ostatnich latach przed pierwszą wojną światową gospodarstwa zrębowego bez dążenia, jak to było w zaborze pruskim, do jednolitych drzewostanów iglastych⁴⁹. Problematyka ta jest poruszana w szeregu powojennych prac⁵⁰.

⁴⁶ Jan Miklaszewski: *Ogólny rzut oka na rozwój leśnictwa w Królestwie Polskim w XIX w.* Zwierzyniec 1907; Franciszek Grychowski, Stanisław Prochownik, Antoni Zabko-Potopowicz: *Przemysł drzewny i rzemiosła.* W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce.* Warszawa 1965 s. 263—275.

⁴⁷ Antoni Zabko-Potopowicz: *Polskie piśmiennictwo leśne w Królestwie Polskim po utrwaleniu się kapitalizmu.* „Zeszyty Naukowe SGGW” Seria Historyczna z. 1. Warszawa 1963 s. 99—153 i odbitka.

⁴⁸ Tenże, *Zarys rozwoju wiedzy leśnej do pierwszej wojny światowej.* Wrocław 1968 *passim*.

⁴⁹ Józef Miłobędzki: *Lasy i gospodarstwo leśne.* W: *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego.* Warszawa 1918 s. 432—452.

⁵⁰ Na przykład W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce.* Warszawa 1965.

Znacznie szersze możliwości rozwoju gospodarstwa leśnego istniały w Galicji. Założona w 1874 r. Krajowa Szkoła Gospodarstwa Lasowego, kierowana przez Henryka Strzeleckiego, stała się wkrótce ośrodkiem pracy naukowej z zakresu leśnictwa, umożliwiającym powstanie wielu nowych ujęć z zakresu myśli technicznej w leśnictwie oraz dostosowanie obcych wzorów do warunków galicyjskich. Z jej murów wyszło liczne grono dobrych fachowców, powiększone o tych leśników, którzy studiowali na Wydziale Leśnym Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu⁵¹. Ponadto w 1883 r. została otwarta w Bolechowie niższa szkoła leśna.

W 1882 r. powstało Galicyjskie Towarzystwo Leśne, które w rok później zaczęło wydawać czasopismo „Sylwan”. Czasopismo to stało się główną trybuną postępowej myśli leśnej⁵². W 1976 r. Polskie Towarzystwo Leśne, doceniając znaczenie badań nad dziejami polskiej myśli technicznej z zakresu leśnictwa i drzewnictwa, powołało do życia Komitet, którego zadaniem jest opracowanie działalności Galicyjskiego Towarzystwa Leśnego oraz dziejów czasopisma „Sylwan” (J. Broda, W. Sokołowski).

W omawianym okresie w Galicji wychodziły spod pióra wybitnych uczonych prace naukowe, wnoszące nowe elementy do dotychczasowego stanu wiedzy leśnej. Wystarczy wymienić nazwiska Henryka Strzeleckiego, Władysława Tynieckiego i Stanisława Sokołowskiego⁵³. Opracowane przez nich podręczniki były cennymi źródłami wiedzy fachowej zarówno dla uczącej się młodzieży, jak i dla leśników praktyków⁵⁴.

Panujące w tym czasie w Galicji warunki gospodarcze sprzyjały intensyfikacji gospodarstwa leśnego. Dlatego też H. Strzelecki mógł pisać w 1901 r. o pozytywnych zmianach w gospodarce leśnej, które nastąpiły w ciągu omawianego okresu⁵⁵. Znalazły one omówienie w kilku pracach⁵⁶. Akcja urządzania lasów państwowych i funduszowych była daleko posunięta i w 1895 r. 50% powierzchni tych lasów było urządzone definitywnie⁵⁷. W lasach prywatnych zaczęto w ślad za lasami państwowymi, sporządzać plany urzędzeniowe. Zastosowano głównie

⁵¹ Stanisław Brzozowski, Zdzisław Kosiek: *Szkolnictwo leśne w Galicji*. W: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego*. Warszawa 1974 s. 232—243; Stanisław Brzozowski: *Studia rolnicze, leśne i weterynaryjne Polaków w Wiedniu od XVIII do XX w.* Warszawa 1967.

⁵² Adolf Strzelecki: *Pogląd na powstanie, rozwój i działalność Galicyjskiego Towarzystwa Leśnego*. Lwów 1894; Ignacy Szczerbowski: *Pamiętnik 25-letniej działalności Galicyjskiego Towarzystwa Leśnego 1882—1907*. Lwów 1907; Waclaw Krajski: *Sylwan — pomnik polskiej kultury i polskiego leśnictwa*. „Sylwan” 1956 Seria A zesz. 7.

⁵³ Stanisław Brzozowski, Zdzisław Kosiek: *Piśmiennictwo leśne w Galicji poza Sylwanem*. W: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego*. Warszawa 1974 s. 254—267.

⁵⁴ Henryk Strzelecki: *Gospodarstwo lasowe*. Lwów 1876—1878 (wyd. II w 1886); Stanisław Sokołowski: *Hodowla lasu*. Lwów 1912; Aleksander Nowicki: *Użytkowanie lasu (technologia leśna)*. Kraków 1913.

⁵⁵ Henryk Strzelecki: *O rozwoju leśnictwa w Galicji w ostatnich 50-ciu latach i o służebnościach leśnych*. W: *Geschichte der Österreichischen Land-und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898*. Wien 1901. Supplement-Band s. 201—205.

⁵⁶ Patrz przypis 55 oraz: Ignacy Szczerbowski: *Pogląd na rozwój polskiego leśnictwa w XIX w. w Galicji*. Lwów 1907; Franciszek Bujak: *Galicja. T. II: Leśnictwo, górnictwo, przemysł*. Lwów 1910.

⁵⁷ Cyryl Kochanowski: *Pogląd na rozwój urządzania lasów państwowych w Galicji do końca XIX w.* „Sylwan” 1904.

system dzielnicowo-powierzchniowy. Do końca XIX w. ponad 1/3 obszaru lasów prywatnych w Galicji była urządzona. W mniejszych lasach oraz w lasach nieurzadzonych regulowano roczny użytek według potrzeby. Był to moment niekorzystny i pomimo postępu na znacznych obszarach leśnych wycieki przekraczały przyrost⁵⁸.

Wreszcie trzeba wspomnieć o rozwoju w Galicji, począwszy od trzeciej ćwierci XIX w. przemysłu drzewnego, w szczególności tartacznictwa⁵⁹. Problem rozwoju tego przemysłu i zastosowania w nim nowoczesnych metod był omawiany w kilku pracach⁶⁰.

Specyficzne były warunki, w których rozwijała się w tym czasie gospodarka leśna w zaborze pruskim. W W. Ks. Poznańskim i Prusach Zachodnich przeszło połowa lasów znajdowała się w ręku państwa, a polityka rządu zmierzała do przechodzenia na własność państwa lasów należących do osób prywatnych. Przestrzeń lasów, pozostających w rękach polskich na terenie Ziem Odzyskanych, była bardzo niewielka. Rozszerzała się nadal powierzchnia lasów jednogatunkowych, zwłaszcza sosnowych. Wzrost cen drewna w uprzemysławiającej się Rzeszy Niemieckiej, a więc i dochodów z lasów, sprzyjało dbałości o nie. Rozwijał się również przemysł drzewny⁶¹. Posiadane opracowania pozwalają na dość dokładne scharakteryzowanie stanu lasów i przemysłu drzewnego oraz postępów w stosowaniu zabiegów technicznych w zaborze pruskim, natomiast nadal niezbędne są opracowania naświetlające tę problematykę dla Ziem Odzyskanych.

Na pomyślnie zagospodarowanie lasów prywatnych w zaborze pruskim wpłynęło dodatnio powstanie w 1866 r. Wydziału Leśnego⁶², przy Centralnym Towarzystwie Gospodarczym. Wydział przekształcił się z czasem w Towarzystwo Leśne, pozostające jednak w związku organizacyjnym z CTG.

W latach 1876—1877 ukazywał się wydany przez J. Rivoliego „Przeгляд Leśniczy”. Pomimo krótkiego jego istnienia odegrał on w rozwoju naszego leśnictwa rolę doniosłą, wykraczającą poza ramy zaboru. Zawarte w nim artykuły zmierzały nie tylko do zaznajomienia z najnowszymi zdobyczami myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie, ale zmierzały do zwalczania w leśnictwie tendencji, które zdaniem redaktora były szkodliwe dla przyszłości naszych lasów. Po zamknięciu „Przeglądu” dopiero w 1908 r. zaczęło się ukazywać w zaborze pruskim polskie czasopismo leśne o tej samej nazwie.

Szczególnie cenny był dorobek piśmienniczy Rivoliego. Wskazywał on na konieczność dostosowywania zabiegów urzędzeniowych i hodowlanych do środowiska, w którym są realizowane. Pracą *O wpływie lasu*

⁵⁸ Bolesław Zabielski: *Zasady urządzania i zagospodarowania lasu*. W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965 s. 233—249.

⁵⁹ Tadeusz Rułowski: *Przemysł drzewny*. W: *Statystyka Biura Krajowego*. T. 10. Lwów 1888.

⁶⁰ Franciszek Grychowski: *Użytkowanie lasu*. W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965 s. 249—263; Franciszek Grychowski, Stanisław Prochownik, Antoni Zabko-Potopowicz: *Przemysł drzewny i rzemiosło*, tamże s. 263—275.

⁶¹ Józef Łukomski: *Krótki zarys historii leśnictwa w W. Ks. Poznańskim*. „Sylwan” 1900; Antoni Pacyński: *Zarys obecnego stanu lasów i leśnictwa w W. Ks. Poznańskim*. „Leśnik Polski” Warszawa 1914; Filip Skoraczewski: *Rozwój polskiego leśnictwa w XIX wieku w W. Ks. Poznańskim*. Lwów 1907.

⁶² Józef Rivoli: *Wydział Leśny i wpływ jego na rozwój prywatnego leśnictwa w W. Ks. Poznańskim*. Poznań 1911.

na temperaturę dolnych warstw powietrza (polski przekład, Kraków 1872 w „Rocznikach Fizjograficznych”) Rivoli stał się prekursorem prowadzonych u nas badań mikroklimatycznych.

3. Okres międzywojenny 1918—1939⁶³

Z odrodzeniem się państwowości polskiej powstały warunki sprzyjające rozwojowi szkolnictwa i doświadczalnictwa leśnego; pojawiły się liczne czasopisma leśne i prace naukowe z zakresu leśnictwa o dużej wartości. Były to momenty ułatwiające rozwój myśli technicznej w naszym leśnictwie i jej upowszechnienie. Równocześnie jednak występowały momenty hamujące należyty postęp w zagospodarowaniu lasów. Wylesienia w latach 1923—1937 wynosiły ok. 32.000 ha rocznie. Wylesienia, znacznie przekraczające dolesienia nieużytków, występujące przede wszystkim przed 1930 r., spowodowane były procesami parcelacyjnymi, likwidacją serwitutów, scalaniem gruntów oraz dążeniem prywatnej wielkiej własności leśnej do zamiany gruntów leśnych na uprawne wobec projektu (1919 r.) upaństwowienia lasów. Oczywiście w latach niepewności, tj. do 1925 r., gdy ukazała się ustawa o reformie rolnej nie przewidująca upaństwowienia lasów, wstrzymywano się od inwestycji niezbędnych dla podniesienia ich wydajności. W 1933 r. dopiero 60% powierzchni leśnej była urządzona. Nie można również zapominać o zniszczeniach lasów na ziemiach polskich w okresie pierwszej wojny światowej⁶⁴.

W rezultacie powstaje sprzeczność między pojawieniem się postępowych wskazań dotyczących zagospodarowania lasów i faktycznym ich wprowadzeniem w życie. Postęp obejmował jedynie stosunkowo nieliczne gospodarstwa prywatne, cechował natomiast lasy państwowe, które zajmowały ok. 1/3 powierzchni leśnej kraju⁶⁵. Administracja lasów państwowych dążyła do rozbudowy przemysłu drzewnego, w szczególności tartacznictwa, które w jej ramach i poza nią silnie się rozwijało. Słabiej natomiast rozwijała się produkcja celulozowo-papiernicza, a w powiaskach pozostał chemiczny przerób drewna⁶⁶.

Czołowi leśnicy polscy zaraz po odzyskaniu niepodległości wysunęli takie postulaty, jak: 1) przejęcie przez państwo wszystkich lub większości lasów prywatnych, których stan gospodarczy był słaby lub które były dewastowane przez właściciela, 2) uprzemysłowienie gospodarstwa leśnego znajdującego się w ręku państwa, 3) ograniczenie eksportu drewna wobec ogromnych potrzeb odbudowywanego się kraju, a przede wszystkim zaniechania eksportu drewna okrągłego, 4) wyodrębnienie leśnictwa spod supremacji rolnictwa, 5) obsadzenie wszystkich stanowisk kierowniczych w administracji lasów państwowych i prywat-

⁶³ Dane bibliograficzne: Bohdan Szymański: *Badania naukowe z zakresu leśnictwa w Polsce w okresie międzywojennym (1918—1939). Zarys problematyki i bibliografia prac.* Warszawa 1975.

⁶⁴ Tadeusz Molenda: *Stosunki agrarno-leśne i charakterystyka gospodarcza lasów.* W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce.* Warszawa 1965 s. 309—320.

⁶⁵ Tenże, *Badania nad ekonomiką i polityką gospodarczą polskich lasów państwowych w latach 1920—1939.* „Folia Forestalia Polonica” 1960 Seria A. z. 3.

⁶⁶ Aleksander Panek: *O uprzemysłowieniu państwowego gospodarstwa leśnego.* „Las Polski” 1935 nr 12.

nych przez leśników posiadających odpowiednie kwalifikacje, 6) zorganizowanie szkolnictwa i doświadczalnictwa leśnego⁶⁷. Myśli te już wkrótce po odrodzeniu państwowości polskiej formułowali C. Kochanowski⁶⁸, i S. Studniarski⁶⁹.

Nasi leśnicy, teoretycy i praktycy, widzieli w uwzględnianiu tych postulatów drogę do wcielenia w życie znacznych osiągnięć technicznych w leśnictwie i drzewnictwie. Szło tu zarówno o własne osiągnięcia, jak i wykorzystanie osiągnięć obcych. Rzeczą ważną w urzędzaniu i hodowli było uwzględnienie poglądów sformułowanych przez Jerzego Morozowa, który był twórcą nauki o lesie opartej na teorii Darwina i rozwinął pojęcie lasu jako zjawiska geograficznego⁷⁰. Nie mniej ważne było uwzględnienie w praktycznych wskazaniach twierdzeń Józefa Paczoskiego, twórcy fitosocjologii⁷¹. Otwierały one nowe horyzonty dla genetyki hodowli.

Wydziały Leśne w Warszawie, Poznaniu i Lwowie, katedra leśnictwa w Krakowie obsadzona przez S. Sokołowskiego, jak również Instytut Badawczy Lasów Państwowych⁷², kierowane przez szereg wybitnych naukowców, stały się ośrodkami, w których powstawały cenne opracowania znajdujące wyraz w wydawnictwach wymienionych instytucji, jak również w czasopismach fachowych, np. „Sylwan”, „Doświadczalnictwo Leśne” i inne Prace zamieszczone w „Sylwanie”, organie Polskiego Naukowego Towarzystwa Leśnego, i w „Lesie Polskim” przenikały do szerokich kół praktyków. Wiele prac podawało charakterystykę stanu gospodarki leśnej i drzewnej w okresie międzywojennym⁷³.

Dorobek międzywojenny został omówiony w różnych współczesnych wydawnictwach. Podstawowe opracowanie stanowi obszerne dzieło zbiorowe *Nauki leśne w Polsce w latach 1920—1970*⁷⁴. Porównanie osiągnięć myśli technicznej w naszym leśnictwie i drzewnictwie w okresie międzywojennym z osiągnięciami w krajach, gdzie myśl ta jest szczególnie intensywnie rozwijana (Związek Radziecki, Niemcy itd.), wskazuje na naszą zdolność do kroczenia samodzielnymi drogami, do wnoszenia nowych myśli do wiedzy leśnej i drzewnej na świecie. Jako przykład mogą służyć prace z zakresu dendrometrii i nauki o przyroście, prowa-

⁶⁷ Franciszek Szkiłładź: *Podstawowe założenia polityki leśnej w Polsce międzywojennej i jej inspiratorzy*. W: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego*. 1974 s. 309—321; Waclaw Niedziałkowski: *Idea racjonalnej produkcji w leśnictwie i czynniki jej rozwoju*. „Las Polski” 1928 s. 197—207, 248—258.

⁶⁸ Cyryl Kochanowski: *Zadania polityki leśnej w Rzeczypospolitej Polskiej*. „Sylwan” 1919 nr 4—6.

⁶⁹ Stefan Studniarski: *Stosunek kapitalizmu do gospodarstwa leśnego*. „Sylwan” 1919 nr 1—3.

⁷⁰ Georgij Morozow: *Osnowanija uczenija o lesie*. Symferopol 1920.

⁷¹ Józef Paczoski: *Szkice fitosocjologiczne*. Warszawa 1925, 131 s.; tenże, *Dwie socjologie*. „Sylwan” 1930 s. 111—194; tenże, *Lasy Białowieży*. Poznań 1930, 575 s.; tenże, *Zagadnienia biocenotyki*. Poznań 1938.

⁷² Jan Hausbrandt: *Czynniki pracy naukowo-badawczej w działalności administracji lasów państwowych*. „Las Polski” 1935 nr 12.

⁷³ Witold Babiński: *Zagadnienia leśne i drzewne w Polsce*. Warszawa 1937; Władysław Barański: *Kwestia drzewna w Polsce*. Warszawa 1928; Stanisław Kruk: *Problem drzewny w Polsce*. Warszawa 1926; Jan Mikłaszewski: *Lasy i leśnictwo w Polsce*. T. 1. Warszawa 1928; tenże, *Rzut oka na dzieje i stan leśnictwa i łowiectwa polskiego w okresie 1918—1939*. „Sylwan” 1947.

⁷⁴ *Nauki leśne w Polsce w latach 1920—1970. Praca zbiorowa*. Wrocław 1977.

dzone na Wydziale Leśnym SGGW⁷⁵, a przede wszystkim osiągnięcia Katedry Hodowli Lasu w SGGW kierowanej przez prof. Władysława Jedlińskiego (1886—1934). Jego nieprzemijającą zasługą było rozwinięcie nowych metod badawczych, nowych metod pomiaru drzewostanów oraz nowych tablic ich zasobności, nowych sposobów badań struktury drzewostanów, postępowy stosunek do gospodarstwa leśnego oparty na podstawach przyrodniczych⁷⁶. Równocześnie dostosowywano osiągnięcia obce do warunków odpowiadających środowisku polskiemu, a także ukazywało się wiele podręczników z zakresu leśnictwa i drzewnictwa, z których korzystali zarówno studenci, jak i praktycy terenowi⁷⁷.

III. OKRES POLSKI LUDOWEJ⁷⁸

Intensyfikacja gospodarstwa leśnego staje się w Polsce Ludowej zarówno tematem teoretycznych rozważań, jak i praktycznych posunięć — wobec czego znajduje obszerne omówienie w naszym piśmiennictwie. Rzeczą szczególnie ważną jest fakt, że nasza myśl naukowa staje przed koniecznością szukania rozwiązań w warunkach odmiennych od poprzednich, w warunkach upaństwowienia lasów i gospodarki socjalistycznej. Osiągnięcie postulowanych celów utrudniały przez dłuższy okres czasu zarówno wyniki wcześniejszej dewastacyjnej działalności w naszych lasach, jak i potrzeba znacznej ilości drewna dla likwidacji skutków zniszczeń wojennych. Do tego dołączyła się konieczność dostarczenia znacznych ilości drewna dla forsownie rozwijającego się przemysłu. Wobec rosnącego zapotrzebowania na drewno powstaje świadomość potrzeby rozszerzenia powierzchni leśnej, co też wchodzi w ramy obecnej polityki leśnej (nie mniej niż 30% powierzchni państwa w 1990 r.). Do istniejących trudności dołączyło się wyniszczenie fizyczne przez okupanta znacznej ilości leśników teoretyków i praktyków, co wymagało dłuższego czasu nim powstałe luki się zapełniły. Stąd wielki nacisk na rozbudowę wyższego szkolnictwa leśnego (Warszawa, Poznań, Kraków), jak również średniego i niższego.

Momentem sprzyjającym intensyfikacji naszego gospodarstwa leśnego były postępy na świecie, a w tym i w Polsce, w technicznym rozwiązywaniu licznych zagadnień dotyczących intensyfikacji leśnictwa i drzewnictwa. Wprowadzenie planowej gospodarki sprzyja stosowaniu postępowych metod i uwzględnianiu podstaw ekonomicznych dokonywanych zabiegów. Gospodarka ta zmierzała i zmierza do ustalenia nie tylko w chwili bieżącej, ale i w następnych dziesięcioleciach, przy-

⁷⁵ Mikołaj Borowski: *Dorobek naukowo-badawczy Wydziału Leśnego SGGW w okresie 25-lecia PRL*. „Sylwan” 1970 nr 4; tenże, *Metody oznaczania bieżącego przyrostu miąższości drzewostanu na podstawie przyrostu pierśnicy*. „Zeszyty Naukowe SGGW” Leśnictwo 1958 z. 1; Jerzy Grochowski: *Bogaty dorobek do 1956 r.* W: *Księga Pamiątkowa SGGW 1906—1956*. T. 1. 1958 s. 518—520.

⁷⁶ Cenny dorobek piśmienniczy Władysława Jedlińskiego został szczegółowo podany przez W. Niedziałkowskiego w „Lesie Polskim” 1934 nr 9—10.

⁷⁷ Mieczysław Botwin: *Dorobek dydaktyczny i naukowy Wydziału Leśnego SGGW w latach 1945—1969*. „Zeszyty Naukowe SGGW” 1970. Zeszyt Specjalny nr 3; *Działalność Uczelni w okresie XX-lecia PRL*. Wydział Leśny. „Zeszyty Naukowe SGGW” 1965. Zeszyt Specjalny nr 2 s. 125—171.

⁷⁸ Wymienione prace zbiorowe dotyczące leśnictwa i drzewnictwa opublikowane w latach 1965—1976.

puszczalnej produkcji drewna i rozmiarów zapotrzebowania na nie. Stąd problem rozwoju myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie łączy się z prognozowaniem zastosowania u nas nowych jej osiągnięć. Zagadnienia z nią związane były rozwijane do ostatniej chwili przez prof. Molendę⁷⁹.

Dalszą cechą charakterystyczną rozwoju myśli technicznej z omawianego zakresu jest powiązanie problemu produkcji drewna z problemem jego użytkowania, czego wyrazem stało się powołanie Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Położono ogromny nacisk nie tylko na problem rozbudowy tego przemysłu ale i lokalizacji⁸⁰.

Problemem, w tak wielkiej skali dotąd nie uwzględnianym, staje się obecnie rola lasu poza bezpośrednim gospodarczym jego wykorzystywaniem. Mowa tu o znaczeniu lasu jako terenu turystyki, jego znaczeniu zdrowotnym itd. Współczesna myśl techniczna zmierza do uwzględnienia w swych założeniach i tej roli lasu.

Nie było rzeczą łatwą po przejściu lasów prywatnych wielkiej własności ziemskiej ustalenie najważniejszych metod ich urządzenia. Po stwierdzeniu, że metoda siedliskowo-bezrzębowa nie odpowiada naszym warunkom, utrzymano jako główny kierunek, metodę siedliskowo-drzewostanową. Wielkie trudności nastęrczało urządzenie drobnych lasów, przeważnie chłopskich, które nie uległy upaństwowieniu, a zajmują ok. 2 mln ha. Zastosowano uproszczone metody ich urządzenia.

Postęp techniczny, który szerzy się w leśnictwie światowym, skłania do wprowadzenia pewnych zmian w dotychczasowym postępowaniu. Jako przykład może służyć coraz częstsze stosowanie w leśnictwie nawożenia, selekcji genetycznej drzew i drzewostanów itd. W rezultacie coraz szerszy zasięg zyskują nowe metody hodowlane, pozwalające na zagospodarowanie lasów na podstawach przyrodniczych i ekonomicznych przy uwzględnieniu racjonalnych kierunków planowania hodowlanego i celów produkcyjnych. Zwrócono też wiele uwagi na zwalczanie pożarów leśnych, na walkę ze szkodnikami owadzimi i ze zniszczeniami powodowanymi przez zwierzynę⁸¹.

Intensyfikacja naszego gospodarstwa leśnego wymagała wdrożenia szerokich rzesz leśników do stosowania postępowych metod zagospodarowania lasów i dostosowywania teoretycznych osiągnięć nauki własnej oraz obcej do warunków lokalnych. Stąd tak duże znaczenie doświadczalnictwa leśnego, w którym poza wyższymi uczelniami doniosłą rolę odgrywa Instytut Badawczy Leśnictwa. Liczne podręczniki, rozwinięte czasopiśmiennictwo leśne i drzewne ułatwiają omawiane poczynania.

By uświadomić sobie ich treść podajemy kierunki prac na Wydziale Leśnym w SGGW w ostatnich latach: 1) przyrodnicze podstawy i technika hodowli lasu, 2) ochrona lasu i drewna, 3) organizacja gospodarstwa leśnego, 4) problemy użytkowania lasu i inżynierii leśnej⁸².

Doniosłe znaczenie dla uprzytomnienia sobie linii rozwojowych na-

⁷⁹ Tadeusz Molenda: *Założenia i problemy prognozowania rozwoju leśnictwa w systemie ekonomiki planowej*. „Sylwan” 1975 nr 10 s. 34—44.

⁸⁰ Jan Świąder: *Organizacja gospodarki leśnej*. W: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Warszawa 1965 s. 414—426.

⁸¹ Władysław Fabiszewski, Wacław Krajski: *Kierunki rozwoju leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. Tamże s. 539—542; Wacław Krajski: *Zagospodarowanie i użytkowanie lasu*. Tamże 427—458; Franciszek Krzysik: *Aktualne problemy leśnictwa i drzewnictwa w planie perspektywicznym*. „Sylwan” 1960 z. 6.

⁸² Patrz przypis 77.

szej myśli technicznej w leśnictwie i drzewnictwie posiadają zainicjowane w sześćdziesiątych latach prace zbiorowe poświęcone ich dziejom. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim wydawnictwa *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce* (1965), *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju* (1974), *Nauki leśne w latach 1920—1970* (1976). Zawarte w nich dane ułatwiają ustalenie luk wymagających zapełnienia, by omawiana problematyka została opracowana w sposób wyczerpujący⁸³.

A. Жабко-Потопович

ТЕХНИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В ПОЛЬСКОМ ЛЕСОВОДСТВЕ И ДЕРЕВООБДЕЛОЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЕЕ ИСТОРИЯ

Испокон веков от создания нашего государства в течение долгих веков характерной чертой польской технической мысли в лесоводстве была страшная отсталость по отношению к состоянию и развитию технической мысли в Западной Европе,

Только во второй половине XVIII века мы принимаем научные достижения и практические указания, прежде всего из Франции и немецких земель и создаем фундамент к переходу от эксплуатации до хозяйствования лесом. Эти усилия были заторможены упадком старой Речипосполитой и периодом военной борьбы на польских землях в начале XIX века.

В следующий период, когда Польша переходила от феодального строя к капиталистическому, при завершении промышленной революции, увеличению — благодаря расширению дорожной сети и каналов — возможности транспортирования древесины с малодоступных до тех пор территорий, интенсификация лесного хозяйства достигает большого прогресса. Оно развивается на базе иностранных примеров, прежде всего Германии, и при все далее и далее развивающемся приспособлении к польским условиям и при использовании своих научных достижений и практики. Увеличение населения, увеличение внутренних потребностей страны и экспортных возможностей древесины способствовали установлению высших цен на нее, что, в свою очередь, склоняло собственников леса к инвестициям, позволяющим дальнейшую интенсификацию нашего лесоводства. Этот процесс однако, не охватил большинства частных лесов, в которых часто (не считая прусской оккупации) происходит опустошение. Это же самое относится к периоду между 1-й и 2-й мировыми войнами. Отсюда все большее стремление прогрессивных лесничих к перемене существующего положения вещей и к национализации лесов. Национализация происходит, однако, только в Народной Польше, создавая возможность воплощения в жизнь дальнейшего существенного прогресса в хозяйствовании лесами. Происходящий процесс укрепления связи между лесоводством и деревообделочной промышленностью, принявший конкретную форму в период между двумя войнами в национализированных лесах, усиливается в Народной Польше, выражением чего является основание Министерства лесного хозяйства и деревообрабатывающей промышленности.

Расширенные центры научной работы, экспериментальные станции, публикация многочисленных научных трудов, непосредственно или посредством научнопопулярных изданий доходящие до широких масс лесников — все это ведет к тому, что фундаментом прогресса в лесоводстве являются не только примеры других стран, а и собственные достижения. Наш анализ указывает на то, что наша литература в области лесоводства, рассматриваемая с древних времен, была значительной, несмотря на ряд трудностей, которые нужно было

⁸³ Antoni Żabko-Potopowicz: *Badania nad historią nauk leśnych w Polsce Ludowej*. „Zeszyty Naukowe SGGW” Seria Historyczna 1971 z. 8.

преодолеть. Как уже упоминалось, переход к социалистическому хозяйству открыл новые возможности для развития нашей технической мысли и поспособствовал достижению более глубокого и всестороннего подхода к исследуемым проблемам.

Анализ развития польской технической мысли в лесоводстве проводится на протяжении всей истории, но углубление этой проблематики произошло, как это видно из указанных материалов, особенно явно в шестидесятых годах XX в. Конечно, осталось еще много проделов, которые необходимо ликвидировать. Возможность ликвидации этих проделов зависит в значительной степени от расширения центров, работающих в области истории лесоводства и лесного хозяйства. Углубляющееся, несмотря на многочисленные препятствия, понимание значения связи между достижениями минувших лет и веков и развитием современной науки и практики, позволяет предполагать, что история технической мысли в нашем лесоводстве и лесном хозяйстве будет с течением времени полностью разработана.

A. Żabko-Potopowicz

LA PENSÉE TECHNIQUE POLONAISE DANS LE DOMAINE DE LA SYLVICULTURE ET DE L'INDUSTRIE DE BOIS ET SON HISTOIRE

Depuis des siècles, la pensée technique polonaise en matière de la sylviculture était retardée par rapport aux réalisations et expériences dans ce domaine en Europe Occidentale. Seulement durant la IIe moitié du XVIIIe siècle, on a commencé à assimiler les acquisitions scientifiques et les instructions pratiques, avant tout de France et des territoires allemands, et on a créé la base qui rendait possible l'aménagement des forêts au lieu de leur exploitation. Ces efforts ont été arrêtés par la chute de l'ancienne République de Pologne et par des luttes sur les territoires polonais au début du XXe siècle.

En revanche plus tard, dans la période du transfert de l'économie féodale à l'économie capitaliste, aux jours de la révolution industrielle, quand on développait le réseau des chemins et des canaux, grâce à quoi augmentaient les possibilités de transporter le bois des régions peu abordables jusqu'alors — les exploitations forestières se développaient beaucoup. On se basait sur des modèles étrangers, surtout allemands, adaptés de plus en plus au milieu polonais et en même temps on abusait de nos propres acquisitions de la science et de notre expérience pratique. La densité de population, la demande pour le bois et les possibilités d'exportation qui augmentaient toujours, étaient propices à la hausse des prix du bois, ce qui, à son tour, portait les propriétaires des forêts à faire des investissements dans le domaine de la sylviculture. Cependant, ce processus n'a pas compris la plupart des forêts privées, dévastées souvent (sauf dans les territoires annexés par la Prusse). Dans la période d'entre les deux guerres, la situation ne changeait pas et les forestiers progressistes voulaient la assainir par la voie de la nationalisation des forêts, ce qui était réalisé en Pologne Populaire seulement et avait rendu possible le réel progrès dans l'aménagement des forêts. Dans cette époque-là, les liaisons entre la sylviculture et l'industrie de bois devenaient de plus en plus fortes et prenaient des formes de plus en plus concrètes dans les forêts nationalisées. Ce processus se développait encore en Pologne Populaire, ce qui s'était manifesté par la création du Ministère de la Sylviculture et de l'Industrie de Bois.

Grâce au développement des centres scientifiques, aux expérimentations, à la publication de plusieurs ouvrages scientifiques avec lesquels des lecteurs se familiarisent directement ou bien au moyen de leurs versions de vulgarisation

scientifique, destinées à un bon nombre de forestiers — le progrès dans le domaine de la sylviculture peut se baser non seulement sur des modèles étrangers, mais aussi sur nos propres acquisitions. Notre littérature concernant le domaine de la sylviculture, depuis des siècles, était remarquable, bien qu'il y ait beaucoup de difficultés et problèmes à résoudre. On a déjà souligné que le processus du transfert de l'économie capitaliste à l'économie socialiste a créé de nouvelles possibilités dans le développement de la pensée technique polonaise et a contribué à l'analyse plus profonde et universelle des problèmes étudiés.

Dans toutes les périodes de l'histoire de la sylviculture, on rencontre les réflexions concernant le développement de la pensée technique polonaise dans ce domaine, mais les problèmes ci-mentionnés ont été étudiés à fond surtout aux années soixante du XIXe siècle. Bien sûr, il y a encore plusieurs lacunes à combler, ce qui dépend du développement des centres dont l'activité comprendrait les recherches consacrées à l'histoire de la sylviculture et de l'industrie de bois. Méritée de plus en plus, l'importance des rapports entre les acquisitions des siècles passés et le développement de la science et pratique contemporaines permet d'espérer que l'histoire de la pensée technique dans le domaine de la sylviculture et de l'industrie de bois polonaises sera élaborée à fond dans le cours du temps.